

# hz. peygamber'in sünneti ve değişim

Selahaddin POLAT

Prof.Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi



**B**u yazıda üç mesele üzerinde durulacaktır:

- 1- Hz. Peygamberin (a.s.) peygamberliği süresince meydana gelen değişimler karşısındaki tutumu.
- 2- Onun önderliğinde meydana gelen toplumsal değişimin mahiyeti.
- 3- Hz. Peygamber döneminden itibaren 14 asırlık tarihi süreç içerisinde meydana gelen bir değişimin gerçekleştiği günümüzde, sünnetin pratiğe aktarılmasında hangi ilkelerin esas alınacağı.

Bu sıralamaya bağlı kalmak endişesine düşmeksizin problemler bu üç eksen etrafında ele alınacaktır.

Değişim vakiasına delalet etmek üzere kullanılan kavramların sayısı çok fazladır. Meselâ: Değişim, gelişme, evrim, ilerleme, gerileme, terakki, tekâmül, teceddüd, yenilenme, modernleşme, çağdaşlaşma, yükselme, çöküş v.s.1 Bu kavramlar genellikle bir değer ifade etmektedir. Bu yüzden sübjektiviteye açıktır. Yine bu kelimeler değişim kuramlarından, evrimci kuram, yükseliş, çöküş kuramları gibi kuram-



ları çağrıştırmakta ve muhatabda belli bir kuramın benimsendiği gibi bir intiba uyandırabilmektedirler. Sosyal bilimciler de çok kere değişim vakiasını farklı kelimelerle ifade etmekte, bu da kavram kargaşasına yol açmaktadır. Bu kavramlar içerisinde bir değer ifade etmeyişi açısından en isabetlisi “değişim: change” kavramı olarak gözükmektedir. Ayrıca sosyologların da genellikle tercih ettikleri kavram budur.

Biz değişim derken insan iradesinin ürünü olan tarihi alandaki (geçmiş anlamına değil) değişimi konu edinmekteyiz. Tabii varlık alanındaki değişim konumuz dışındadır. Her ne kadar bu iki alanın birbirlerine tesiri inkâr edilemeyecek bir gerçek ise de, değişimin cereyan ettiği alana göre ayırım yapmak durumundayız. İnsan iradesinin ürünü olmayan değişimler konumuz dışındadır. Başka bir ifadeyle söylersek, toplumsal/sosyal değişim üzerinde duracağız.

Toplumsal değişim fertten başlar. Bunu söylerken fizik ve sosyal çevrenin ve şartların insan iradesini sınırladığını, etkilediğini gözardı etmiyoruz. Fakat bu şartlar insanın iradesini elinden almaz. Toplumsal değişimin benzer şartlar altındaki toplumlarda farklı tezahür etmesi, iradi tercihlerin farklılığındandır. Toplum, sosyal münasebetler ve sosyal teşkilatlar ağı olduğuna göre ne kadar karmaşık olursa olsun bu ağların kurucusu fertlerdir. Fert toplum dışında varolamaz ama cemiyet de fertsiz olamaz. Ne cemiyetin ne ferdin önceliği vardır fakat topluma iradi müdahalede bulunacak yegâne varlık insandır.

Kur'an-ı Kerim'deki şu âyet bu açıdan dikkat çekicidir: “Bir toplum kendini değiştirmedikçe/bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez.”

Bu Âyet insanın/ferdin, hem değişen hem değiştiren bir varlık olduğunu işaret etmektedir.

Bu noktada Allah'ın toplumlara müdahalesi yok mu sorusu sorulabilir. Allah'ın topluma/tarihe müdahalesi de yine insan vasıtasıyla yani peygamberler göndermek suretiyle olmaktadır.

Başka bir problem de şudur: Allah, tabii varlık alanında kevnî yasalar koyduğu gibi, tarihi varlık alanında da yasalar koymuş mudur? Başka bir ifade ile tarihte determinizm var mıdır? Varsa bu insan hürriyeti ve sorumluluğu ile nasıl bağdaşmaktadır?

Bu soruların Kur'an-ı Kerim'deki “Fıtrat” ve “Sünnetullah” kavramları muvacehesinde cevaplandırılabilir.

bileceğini düşünüyoruz. İnsan bilimlerinin konusu olan tarihi varlık alanında her bir olgu biriciktir, aynen tekrarı mümkün değildir. Bu yüzden tabii bilimlerinin konusu olan tabii varlık alanındaki gibi bir determinizmden bahsetmek mümkün değildir. Pozitivist sosyal bilimcilerce, insan bilimlerinin de tabii bilimler metodlarıyla incelenmesi gerektiği kanaatinin ürünü olan sosyal yasalar fikri büyük tenkitlere uğramış ve ideolojik bir önyargı olarak nitelendirilerek sarsılmıştır. Bu durumda “Sünnetullah” tabirini, insan iradesinden bağımsız toplumsal yasalar ve otonom bir mekanizma olarak değil, “İnsan şöyle yaparsa bunun kaçınılmaz sonucu şu olacaktır” şeklinde bir ucu insana bağlı bir ilâhî nizam olarak anlamak daha uygun görünmektedir.

**Pozitivist sosyal bilimcilerce, insan bilimlerinin de tabii bilimler metodlarıyla incelenmesi gerektiği kanaatinin ürünü olan sosyal yasalar fikri büyük tenkitlere uğramış ve ideolojik bir önyargı olarak nitelendirilerek sarsılmıştır. Bu durumda “Sünnetullah” tabirini, insan iradesinden bağımsız toplumsal yasalar ve otonom bir mekanizma olarak değil, “İnsan şöyle yaparsa bunun kaçınılmaz sonucu şu olacaktır” şeklinde bir ucu insana bağlı bir ilâhî nizam olarak anlamak daha uygun görünmektedir.**

Burada yine şöyle bir soru sorulabilir: İradesi toplum tarafından sınırlanan insan tabir caizse bir hapishanedeki mahpus kadar mı hürdür? Ayrıca, insanın benliğinde bu sosyal nizamın idrakine temel olacak bir dayanak yok mudur? Bu; felsefenin, ahlâkın ve diğer insan bilimlerinin temel problemlerinden birisidir. İnsanın “nefha-i ilâhî” olan, yani Allah'tan gelen yönü, insanı diğer yaratıklardan ayıran temel insanî özelliği, Kur'an'm tabiriyle “Fıtrat”ı onun tercihlerinde esas alması gereken temel dayanağıdır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır. “Sen yüzünü bir hanîf olarak (hak) dine çevir. Allah'ın insanları yaratışına uygun olan hal/ fıtrat budur, ama insanların çoğu bilmezler.”

Değişme vakiası beraberinde bir nizam vakiasını gerektirir. Nizam olmayan bir zemin üzerindeki değişmeler ancak kaosa yol açabilir. Nizam için değişmezlerin mevcudiyeti zorunludur. Şu halde



fertte ve toplumda değişmezler olmalıdır. Değişmezleri fert planında "Fıtrat"la, toplum planında da "Sünnetullah"la temellendirmek isabetli görünmektedir. Değişme, değişmezlerden kaynaklanan ilkeler doğrultusunda olduğu sürece olumlu sayılabilir.

Soz buraya gelmişken toplumsal değişme kuramlarına kısaca temas etmekte yarar görmekteyiz. Aslında toplumsal değişme modelleri sadece sosyolojiyi değil bütün insan bilimlerini ilgilendirmektedir. Buna rağmen bu konudaki tartışmalar hala sürüp gitmektedir. İnsan bilimlerinin kompleks niteliği, tarihî alanda determinizmin olmayışı, beşerî bilimlerin konu edindiği olguların biricikliği, bu ilimler içinde halen sürüp giden yöntem tartışmaları, insan bilimlerinin oluşumunun hâlen devam ediyor oluşu gibi sebeplerden olsa gerektir ki, toplumsal değişim kuramlarında bir konsensüse varılamamıştır. Bakınız R.P. Appelbaum toplumsal değişim kuramlarına dair yazdığı kitabında ne diyor: "Toplumsal değişim kuramları genel kuramlar olarak kaldıkları ölçüde görünüşe göre ne doğrulanabilecekler ne de yanlışlanabileceklerdir. Belki de Parsons'un karamsar öngörüsüne katılmak gerekiyor: Bir yapısal değişim kuramı oluşturulabilirdiği zaman toplumsal bilimin altın çağı gelmiş olacaktır. Bu bizim günümüzde olmayacaktır ve büyük bir olasılıkla hiç olmayacaktır."

**Nizam için değişmezlerin mevcudiyeti zorunludur. Şu halde fertte ve toplumda değişmezler olmalıdır. Değişmezleri fert planında "Fıtrat"la, toplum planında da "Sünnetullah"la temellendirmek isabetli görünmektedir. Değişme, değişmezlerden kaynaklanan ilkeler doğrultusunda olduğu sürece olumlu sayılabilir.**

Bu kuramların tasnifinde de konsensüs yoktur. Biz yine Appelbaum'un tasnifini ve kuramlar hakkında verdiği kısa özeti nakletmekle yetineceğiz:

1- Evrimci Kuramlar: Bunlar genellikle doğrusal bir biçimde, daima daha fazla karmaşık ve uyma yeteneği doğrultusunda gelişen düzgün ve birikimsel bir değişimi savunur.

2-Denge Kuramı: Dengeleşim kavramı ve sonuçta

kararlılığı sağlayacak koşullar üzerinde yoğunlaşırlar.

3-Çatışma Kuramı: Tüm toplumsal organizmalarda değişimin yaygın olarak bulunduğu varsayımı ve sonuçta kararsızlığı sağlayacak koşullar üzerinde yoğunlaşır.

4-Yükseliş ve Çöküş Kuramları: Toplumların, kültürlerin, uygarlıkların, hem yükseldiği, hem de gerilediği, bütün toplumların aynı yönde hareket etmediği varsayımlarına dayanır.

Evrimsel kuram düzenli ve birikimsel değişimi, dengeci kuram parçalar arasındaki uyumu, çatışmacı kuram istikrarsızlığın ve değişimin doğallığını vurgular. Bu kuramların hepsi de ciddi tenkitlere tabi tutulmuştur.

Son olarak değişimin mahiyeti hakkındaki taksimatı vererek bu konuyu noktalayalım: Değişim:

- 1- Miktar bakımından: Geniş ölçekli ve küçük ölçekli
- 2- Zaman bakımından: Uzun dönemli ve kısa dönemli
- 3- Değişen birimin etkisi açısından: Sistemin sürmesini sağlayan süreçler ve sistem içinde yapısal değişimlere yol açan süreçler şeklinde ikiye ayrılırlar.

Hz. Peygamberin peygamberliği süresince değişim vâkiasıyla ilişkisi, değişen şartlara göre tavır alarak toplumu dönüştürme şeklinde özetlenebilir. Çünkü o sadece değişen şartlara ayak uydurmakla yetinen birisi olamazdı. Asıl misyonu Allah'ın irade ettiği değişime rehberlik etmektir. Allah'ın topluma/tarihe peygamberler vasıtasıyla müdahale ettiğini belirtmiştik. Böyle bir müdahaleye şunun için gerek duyulmaktadır: İnsanın yeryüzünde fesat çıkarması sonucu oluşan kaos ortamından, kendi imkanlarıyla çıkması her zaman mümkün olmamaktadır. İnsanlık ne kadar tecrübe kazanırsa kazansın, kendi kendini çıkmaza sokma tehlikesiyle her zaman karşı karşıyadır. Bu yüzden de o, aşkın bir rehberliğe muhtaçtır. Çünkü insanın en güçlü yanı aynı zamanda en zayıf tarafı olabilmektedir.

Hz. Peygamberin sünneti Kur'an rehberliğinde teşekkül ettiğine göre, Onun toplumu dönüştürme faaliyetini Kur'an'dan bağımsız olarak ele almak doğru olmaz. Bu sebeple sünnetin, her konuda olduğu gibi, değişim vakiası ile ilgili tavrı da Kur'an'm bu konudaki tavrından farklı değildir.



Yine sünnetin günümüzde pratiğe aktarılması ile ilgili sorunlar, Kur'an mesajının bu güne taşınmasının sorunlarından ayrı düşünülemez. O halde problemi şu şekilde ortaya koyabiliriz. Allah, Peygamberi vasıtasıyla Cahiliye toplumunda neyi gerçekleştirmek istemiştir? Toplumunu nasıl bir dönüşüme uğratmıştır?

İslam öncesi cahiliye toplumunun kabaca panoraması şuydu: Toplum her açıdan bölünmüş, parçalanmış, sosyal doku çözülmüştü. Bir yandan kabile taassubu, soy sop davası almış yürümüş, kabileler arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen savaşlardan gına gelmişti. Kabileler birbirleriyle tenâfürleriyle övünüyorlardı. Her kabilenin ayrı putu vardı. Bu da inanç bakımından bölünmüşlüğe yol açıyordu. Çok ciddi ekonomik adaletsizlik hüküm sürmekteydi. Bir yanda mafyalaşmış kervan ticareti tekelleri, israf ve debdebe içinde yaşayan zenginler; öbür yanda insanlık haysiyetinden uzaklaştırılmış işçiler, köleler, kimsesizler, kadınlar, fakirler, gömülen kız çocukları... Bunlar da toplumda zıtlasma ve kutuplaşmalara yol açıyordu. Ahlâkî, sosyal, iktisadî kriz had safhadaydı. Hayat sadece haram aylardaki savaş yasağı sayesinde bir nebze normale dönüyordu. Uzak görüşlü kişiler bu duruma çareler arıyorlardı. Hanifler bunlardandı. Onlar bir yerlerde İbrahim dinini kalıntıları olabileceğini düşünerek çevredeki din adamlarını dolaşıyorlardı. Haniflerin çoğu çareyi Hristiyan olmakta bulmuştu. Hz. Peygamber de durumun vehametini bütün benliğinde hissedendenlendi. Onun mağaradaki uzleti bu sebeptendi. İnsan iradesinin, hürriyetinin, onurunun ayaklar altına alındığı bu ortamda asıl yapılması gereken, insanın insanlığının önündeki yol kesicileri bertaraf etmek, engelleri kaldırmaktı. İnsanın basiret körlüğünü ve katı kalpliliğini tedavi etmek gerekiyordu. Asıl değişim gelişmenin önündeki engelleri kaldırmakla gerçekleşebilecekti. Nitekim öyle de oldu. Bu her açıdan çözülmüş toplum tek ilaha kulluk eden tek bir ümmet haline getirildi. İktisadî ve sosyal adalet sağlandı. İnsanın insana tahakkümünü ve sömürsünü yok etmek için, kuvvetin değil hakkın öne geçtiği, insanın eşref-i mahlûkat telakki edildiği, bencillik yerine diğergâmlıgm benimsendiği, can, mal, akıl, şeref ve neslin korunduğu, takva, güzel ahlak ve salih amelin değer ölçüsü olduğu, insanın Allahtan başka kimseye kulluk etmediği bir düzen kuruldu. Hz. Peygamberin ömrünün son demleri yaklaştığında Cenab-ı Hak dinin tamamlandığını ilan ediyordu. Artık Peygamberin misyonunu sürdürmek

onun takipçilerine kalıyordu. Zaten peygamberlik silsilesi de sona eriyordu.

Sünnetin değişim sürecinde konumunun ne olacağı, bu nebevî misyonun ve ferahlatıcı nefesin her zaman ve mekanda nasıl yenileneceği meselesi ümmetin karşısına en müşkil problem olarak çıkmıştı. Başta sahabe olmak üzere ilk asırlardaki müslümanlar Kur'an ve sünnetin tarihî arkaplanını çok iyi bildikleri için sünneti değişen şartlarda uygulanabilir kılmakta son derece başarılı oldular. Sünneti peygamber dönemine hapsetmediler. Yaşayan bir gelenek haline getirdiler. İlk dönemlerde sahabe ve tâbiün fetvalarının, Kur'an ve sünnet yorumlarının, ümmetin uygulayacağı hususların, "Sünen" muhtevası halinde Hz. Peygamberin hadisleriyle yanyana hadis kitaplarına geçirilmiş olması, Medinelilerin amelinin dinde delil sayılması gibi tarihî gerçekler, sünnetin o dönemlerde yaşanan ve değişen şartlara rahatlıkla cevap verebilen dinamik bir gelenek olarak algılandığını ispat etmektedir. Yine ilk dönemlerdenberi âlimler nesh, esbâb-ı nuzûl ve vurûd, müşkilü'l-Kur'an, ihtilafu'l Hadis gibi konularda zengin bir literatür meydana getirmişlerdir. Bu da onların sadece tarihî bağlamla ilgilendiklerinin değil, bundan da öte nasların değişime riayet ettiği anlayışında olduklarının da delilidir.

**Hz. Peygamberin peygamberliği süresince değişim vâkiasıyla ilişkisi, değişen şartlara göre tavır alarak toplumu dönüştürme şeklinde özetlenebilir. Çünkü o sadece değişen şartlara ayak uydurmakla yetinen birisi olamazdı. Asıl misyonu Allah'ın irade ettiği değişime rehberlik etmektir.**

Günümüzde ise sünnet yaşayan bir gelenek değil, kitaplardan okunan bir tarih malzemesidir. Ote yandan Peygamber döneminden itibaren geçen bu kadar uzun süre çok büyük değişimlere sahne olmuştur. Bu durumda sünnetin günümüzde yeniden yaşanan bir gelenek olması nasıl sağlanacaktır?

Bu mesele, Kur'an ve sünnetin daima birlikte müta-lâa edilmesi gerektiği, her ikisinin de 23 senelik peygamberlik dönemindeki olaylar muvacehesinde teşekkül ettiği hiç unutulmamalıdır.



Sünnetin değişen şartlarda uygulanabilirliği, sadece karşılaşılan problemlerle ilgili âyet ve hadis aramak şeklinde olmamalıdır. Böyle parçacı bir yaklaşımla Kur'an ve sünnet doğru anlaşılabilir. Yapılacak şey; bütün tarihî verilerden yararlanarak ve bunları her türlü tenkid süzgecinden geçirerek, Kur'an'ın ve sünnetin tarihi arkaplanını ve tek tek her bir nassın bu arkaplanla bağını ve bağlamını ortaya koymaktır. Bu sayede nassların arkasındaki temel motifleri ve gayeleri kavramak mümkün olabilir. Zaten bu yapılmadıkça nassların peygamberlik dönemindeki değişen şartlara riayetinin mahiyetini de bir bütünlük içinde anlamak mümkün değildir. Değişim vakası karşısında en önemli problem, nelerin değişebileceğini nelerin değişmeyeceğini tayin etmektir. Sadece Hz. Peygamberin aynı konudaki farklı uygulamalarını, bağlamı ve bütünlüğü içinde değerlendirmeksizin ele alarak bu mesele hal edilemez.

**Sünnetin değişim sürecinde konumunun ne olacağı, bu nebevî misyonun ve ferahlatıcı nefesin her zaman ve mekanda nasıl yenileneceği meselesi ümmetin karşısına en müşkil problem olarak çıkmıştı. Başta sahabe olmak üzere ilk asırlardaki müslümanlar Kur'an ve sünnetin tarihî arkaplanını çok iyi bildikleri için sünneti değişen şartlarda uygulanabilir kılmakta son derece başarılı oldular. Sünneti peygamber dönemine hapsedmediler. Yaşayan bir gelenek haline getirdiler.**

Sünnet, bütüncü bir anlayışla arkaplanına yerleştirildikten sonra, genel ilkeler çıkarmak, araçlardan amaçlara, değişkenlerden değişmezlere gitmek gerekir. Bundan sonra yapılacak olan, bu ilkelerin günümüz şartlarında nasıl gerçekleştirileceğine cevap aramaktır. O ilkeler doğrultusunda yapacağımız her uygulama sünnetten sayılır ve sünneti ihya etmek olur. Bir ilkenin gerçekleşmesi, birden fazla yolla olabilir. Bu uygulamaların hepsini de sünnet olarak nitelendirmekten çekinmek için hiçbir neden yoktur. Şekil her zaman sünnetten değildir. Şeklin ne zaman sünnetten, ne zaman sünnetten olmadığını yine bu çıkarılmış ilkelerden temellendireceğiz.

Burada şöyle bir endişe ileri sürülebilir: Peki bu ilkeleri çıkarmada hata edilirse ne olacak, insanın her yaptığı işte hata ihtimali vardır. Bu iş ister kendi adına

ister toplum adına yapılsın hata riski mevcuttur. Hata endişesiyle iş yapmayacak olan kişi eli kolu bağlı oturmalıdır. Kaldı ki yapılacak hatalar ilim camiasının murakabesi altında olacak, uzmanlarca denetleneyecektir. İctihad teorisi geleneğimizde hata yapana da bir sevap verileceği şeklindeki anlayış çok dikkat çekicidir. Zaten bu bir tecrübe işidir ve biz bunu bir yerinden başlayarak öğrenmek, birikimlerimizi geçmişlerimizin yaptığı gibi sonraki nesillere aktarmak durumundayız. Hata korkusuyla nassların lafzî anlamlarından öteye geçemezsek, Kur'an ve sünneti tarihe hapsedmiş oluruz.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus da Kur'an ve sünnetin, İslam tarihindeki yorumlarıyla karıştırılmamasıdır. Bu tarihi birikimi tamamen reddetmek büyük bir hata olduğu gibi, putlaştırmak da büyük hatadır. Bu birikim Peygamber dönemiyle aramızda duvar olmamalıdır. Biz tarihimizin çocuklarıyız ama tarihte yani geçmişte yaşama hatasına düşmemeliyiz. ■

#### dipnotlar

- <sup>1</sup> Meselâ İngilizcede de değişim kavramı ile ilgili olarak change, evolution, progress, development v.s. gibi kelimeler kullanılmaktadır.
- <sup>2</sup> 30 Rum:30
- <sup>3</sup> Sünnetullah hakkında bkz. Ömer Özsoy, Sünnetullah, Ankara-1994.
- <sup>4</sup> R.P Appelbaum, Theories of Social Change, 1970 Çev: Türker Alkan, Toplumsal Değişim Kuramları, Ankara-Tarihsiz, İş Bankası Yay. (Parsons'un ifadesi: Parsons, Talcott; Social System. Newyork, 1951, Free Press, 534 den nakledilmektedir.)
- <sup>5</sup> Appelbaum, a.g.e.,1315.
- <sup>6</sup> Bkz. Aynı eser.
- <sup>7</sup> a.g.e.,12.
- <sup>8</sup> Bkz. Salâhaddin Polat, Esbâb-ı Nuzûl Üzerine, 1. Kuran Haftası Sempozyumu, 3-5 Şubat 1995, Fecr Yayınevi, s. 11:116 vd.